

Zaldibiako hitz, esapide, esaera eta atsotitz batzuk

ZALDUA ETXABE, Luis Mari¹

Euskal Filologian doktorea eta euskaltzain urgazlea

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v1i68.257>

*Gaztetako ikaskide
Jabier Kaltzakorta Elortzari
eta Miriam Urkia Gonzalezi.*

Si hay en el mundo un país de contrabandistas,
al menos de palabras, ese país es el nuestro.

K. Mitxelena (1973: 364).

¹ Eskerrak eman nahi dizkiet Iñaki Camino Lertxundi eta Patxi Salaberri Zaratiegi irakasleei testu honi egindako zuzenketa eta ekarpenengatik.

1. Atarikoa

Maria Karmen Etxabe Erauskin, idazki honetan biltzen diren jakingaien iturburu nagusia, 1939ko uztailean jaio zen Zaldibiako Egileor auzoko Goroskindegi (*Goskindi*) baserrian. Aita, Joxe Esteban Etxabe Erauskin (1894-1978; aurrerantzean JEEE), eta ama, Demetria Erauskin Irastortza (1899-1985; DEI) ere zaldibiarrak ziren, Goroskindegi eta Urtsuko errota (*Utsukurta*) **baserrietakoak**, hurrenez hurren. Hamaika seme-alaba ekarri zituzten mundu honetara eta gure berriemailea azken-aurreko ninika izan zen. Hogeita bost urterekin Beterrira ezkondu zen eta han bizi da harrezkeror. Halere, lotura eta harreman estua izan du (eta du) sorterriarekin eta senitartekoekin. Urnietan gustura bizi dela aitortuagatik, bere burua goieiritartzat du eta hango hizkera darabil, ez esposatu zen herrikoa.

Ikasketak nahi baino lehenago (hamabi-hamalau urterekin) utzi behar izan zituen, baina beti izan da jakin-min handiko emakumea; horri eskerrak osatu ahal izan dut, neurri handi batean, bildumatxo hau. Izan ere, hona dakartzadan hainbat hitz, esapide, esaera eta atsotitz Maria Karmenek baserrian gurasoengandik eta aitaren aldeko aitajaun-amandreengandik edoskitakoak dira, Migel Antonio Etxabe Goia (1870-1953) eta Josefa Joakina Erauskin Mendizabalengandik (1867-1952), alegia. Onartzen du hondarreko hamarkadotan ez dituela askotan entzun eta erabili.

Azkenaldian, hitz eta esaera «berriez» oroitzeak adina pozten du berak irakatsitako gauzak hiztegieta jasota daudela jakiteak edo berresteak, elkarlanean hasi ginenean asko aldiz uste zuelako biltzen ari ginenak familia-koek bakarrik (jaiotetxean) esaten zituztela, hau da, sinetsita zegoelako Goroskindegin eurek asmatutako (eta zabalpen gutxiko) esamoldeak zirela. Zerbaitek asebetetzen badu, baina, hori, berak erakutsitako hitzak-eta nireganatu ditudala jabetzea da: aurrena barrez hasten da eta, gero, zerbaitetan lagundu didala ikusteak harro sentiarazten duela azpimarratzen dit.

Lanari noiz heldu nion zehazkiro ez dakit, kaierean estreinakoz izkiriatzen hasi nintzenean ez bainuen datarik jarri; *joanpraiskoa* ni! Hiruzpalau urte izango dira, gutxienez. Ordutik, Maria Karmeni aditutako «bitxiak» han idazten joan naiz, eta horixe egiten jarraitzen dut. Hasieran, datu gehie-

nak (berak jakin gabe) hizketan ari ginela hartzen nizkion, esan nahi dut ez dudala inoiz galdekizunik erabili.

Behin batean, zertan ari nintzen aitortu behar izan nion. Laguntzeko erreparorik ez zidan jarri, alderantziz. Hori ikusita, baserrian bizi zeneko pasadi-
zoak apuntatzen has zedin eskatu nion. Idaztea nekagarriagoa egiten zaio,
ordea, ez baitu lan hori euskaraz nola egiten den ikasteko aukerarik izan, eta
horrek zalantza eta ezinegona sortzen dizkio, ulertzekoa denez. Halere, zo-
rionez, berak ere badu koaderno bat, gutxitan ireki ahal izan dudana.

Beharrik, esan bezala, informatzaileak atsegin du garai bateko hitz, esa-
pide, esaera eta errefrauak gogora ekartzeko zeregina, biziki atsegin ere.
Batzuetan, hizkuntza oroitzapenak idatzita izaten ditu, prestatuta, arratseko
solasaldirorako. Gehienak orain dela hirurogei-hirurogeita hamar urte-
koak edo lehenagokoak direla nabarmentzen dit behin eta berriz, gurasoen-
gandik edota aitajaun-amandreengandik jasotakoak, baita ere urteak dara-
matzala haiek ahoskatu gabe. Ikustekoa da irakaskizun berriren bat
daukanean izaten duen poza. *WhatsApp* bidez igortzen dizkit behin baino
gehiagotan, hortik atera kontuak! Maria Karmen Etxabe Erauskinek, gai-
nera, badu ikertzaitetik ere, –zalantzaren bat izanez gero– anai-arrebekin
berresten (edo ezesten) baitu garbi ez daukana.

Hirurogeiko hamarkadatik, berriemaileak Zaldibia utzi zuenetik, gizartea
eta, aldi berean, hizkuntza ingurumaria arras aldatu dira alde askotatik. Niri
bederik, iruditzen zait aurreko gurasoek guk baino errazago egiten dutela
euskaraz, jario gehiago eta adierazkortasun handiagoa dutela gure hizkun-
tzan. Ez dira eskolatuak eta, bestalde, ez dute euskaraz leitzen eta idazten
ikasteko aukerarik izan, baina, halarik ere, gai dira jakitera eman beharre-
koa euskaraz (aise) azaleratzeko edo euskarara ekartzeko, nola gainera!

Bizimodua aldatzearekin batera, hitz egiteko era bat ihartzen ari da eta
bestelako bat sortzen eta indartzen. Hori ondotxo dakigu bi hazaldietar-
kook; guztiok antzematen diogu beste belaunaldiarekin mintzatzeko eran
dagoen aldeari. Testu honetan horren adibide batzuk ematen ahalegindu-
ko naiz. Gorago esan dudana bezala, dakardana berriki nireganatu dut, kaie-
rean oharrak izkiriartzen hasi aurretik ezezaguna zitzaidan eta, jakina, ez
nuen erabiltzen.

Zaldibiako hizkera eta, oro har, euskara bera, azken hamarkadotan mudatu dela berresteko Maria Karmen Etxabe Erauskinen iloba bat elkarrizketatu dut, jaiotetxeko maiorazkoaren seme den Joxe Esteban Etxabe Urkiola (1964) hain justu. Euskaldun peto-pettoa, Goroskindegi ondoan bizi da. Urte bakarraren aldea dugu biok eta ez da euskaraz eskolatu. Betidanik azaldu du euskal gaiekiko jakin-mina, nahiz eta inoiz esan izan didan ez dagoela argitaratzen ditudan gauzak ulertuko dituen fraiderik. Harekin, bai, inkesta erabili dut, izebari jasotako hitzekin eta esapideekin osatutakoa. Zuzenean galdetu diot hitzak-eta ezagutzen zituen ala ez.

Aldian behin, Abaltzisketako eta Ataungo bi informatzailerengana jo dut gauza batzuk galdetzeko, Jon Zubizarreta Aldaiarengana (1977; JZA) eta Jabier Jauregi Apalategirengana (1961; JJA). Goresmenak bie.

Izango dira Goierrin Maria Karmen Etxabe Erauskinen adin bereko pertsonak idazki honetan bildutakoa ezagutzen eta, menturaz, oraindik baliatzen dutenak, baina hona dakartzadan Zaldibiako hainbat berezitasun gaurdaino plazaratu gabe zeuden. Hori besterik ez dut egin nahi izan, amarengandik –eta hark bere gurasoengandik (nire aitajaun-amandreegandik)– jasotakoa gorde eta, bereganatu nahi duenarentzat, eskura jarri. Bide batez, 1939an jaiotako Goierriko emakume baten eta bere semearen (1965) nahiz ilobaren (1964) artean mintzairan dagoen aldea erakusten saiatu naiz.

2. Jasotakoa haztatzeko irizpideak

Iñaki Caminok (2004: 72) gogorarazten digun moduan, hizkera bat aztertzeke ezaugarriak aukeratu egin behar dira, baina betekizun horrek arazoak eragin ohi ditu, guztiek ez dutelako garrantzi bera. Ikertzaile donostiarrak (2004: 76-79) hizkuntza-ezaugarriak bereizteke eta sailkatzeko zazpi irizpide proposatzen ditu. Berriemaileari (amari) entzun eta kaierean idatzitako guztitik hautaketa egiteko, ahal izan dudana neurrian, argibide horiei jarraitu natzaie, eta alderdi bat baino gehiago izan dut kontuan.

Lehenengo eta behin, espazioaren edo, nahiago bada, geografiaren galbaheari eragin diot, hau da, Goierrin baizik entzuten ez diren hitzak eta

esapideak barneratu ditut. Esan gabe doa ez naizela saiatu Zaldibiako edo Goierriko mintzairaren xehetasun guztiak zerrendatzen.

Zaldibian Goierriko hizkera nagusi da oraindik. Alabaina, *kazka(b)iko* (kazkabar) hitza eta beste batzuk egiten ari diren bidea jakinda (ikus § 6.1), badirudi, pixkana-pixkana, aldatzen ari dela. Preseski, jasotakoa eralkitzeko kontuan izandako bigarren irizpidea denborarena izan da, hots, gordetakoak gaurko edo behinolako hitzak-eta diren kontuan izan dut. Horrenbestez, etxean ikasitako eta Goierriko senitarteko, lagun nahiz lankideei entzundako hainbat hitz eta esapide ez ditut bilduman sartu, ez ditut testuan berariaz aztertu, batzuek (*beharreko, gainetiko...*), adibidez, *Euskaltzaindiaren Hiztegia* «batez ere bizkaieraz» marka duten arren, hau da, gutxiago edo gehiago, dialektologiaren aldetik baliagarriak izan daitezkeen arren. Orobat, Goierriko berezitasunen balizko beste erakuskari batzuk ez ditut erabiliko, *benio* forma kasu (← *benik* [bederenik]).

Esan beharrekoa da kronologia kontuan hartzeko betekizunaz informatzailea arduratu dela hein handi batean, berak adierazi baitit halako hitz edo esaera amari edo beste arbasoren bati entzundakoa dela eta, bere ustetan, ihartua ez badago, galtzeko bidean dela. *Aitajaun* (*aittaune*) eta *amandre* dira bi etsenplu. Berriemailearen aitajaunak (Migel Antonio Etxabe Goiak) gaizki hartzen omen zuen *aitona* deitzea, errespetu falta iruditzen zitzaiolako-edo (cfr. Mitxelena 1969: 247-248). Haatik, nire belaunaldikook *aitona* besterik ez dugu ezagutzen. Gauza bera esan daiteke *amandre*-ri dagokionean. Badirudi, egun, (Goierri) deizio horrek Ataunen bakarrik dirauela bizirik, gainetikoa *amona* gailendu baita (EHHA, IX: 370-371). Aldaketa, antza, gure aurretik (beste belaunaldiarekin) hasi zen.

Idatzi ditudanak haztatzeko aintzat harturiko hurrengo alderdiak lexikografiarekin du zerikusia. Informatzaile nagusiak esandakoetatik hona zeintzuk ekarri erabakitzeko, Euskaltzaindiaren bi hiztegi nagusietan, hau da, *Euskaltzaindiaren Hiztegia* eta *Orotariko Euskal Hiztegia*, (nola) ageri diren begiratu dut, alegia, markarik baduten edo ez, baita non eta noiz lekukotu diren ere. Aurrenekoa arakatzean, bereziki, «bizkaiera»/«batez ere bizkaiera» nahiz «gutxi erabilia»/«gaur gutxi erabilia» adierazpenei erreparatu diet. Bigarrenak, Orotarikoak alegia, hainbat daturen zabalpena neurtzen lagun-

du dit. Hitz bitan, ahal izan dudan heinean, eksklusibotasunari garrantzia eman diot, nolabait esan.

Bi iturri horiez gain, Euskaltzaindiaren *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*a eta XX. mendeko *Euskal Corpus Estatistikoa* hustu ditut, berriemaileari hartutako terminoen zabalpena eta erabilpen maila («osasuna», nolabait esan) hobeki ezagutzeko. Lehenengoak ondoan edo inguruan dauden hizkeretako aldaerak jakiteko bidea erraztu dit.

Horiek ez dira gogoan izan ditudan erreferentzia bakarrak. Informazioaren ibilbideaz jabetzen ahalegintzeko, hau da, kronologiaren baldintza indartzeko –eta, bide batez, ahozko eta idatzizko erregistroen arteko aldeaz gehixeago ikasteko– Zaldibiako denbora joanetako zenbait euskalariren lanei so egin diet, alegia, Joan Ignazio Iztueta (1767-1845), Frantzisko Ignazio Lardizabal (1806-1855) eta Jose Frantzisko Erauskinen (1874-1945) oinatzetan ibili naiz, haien liburuak leitu ditut. Era berean, ezaugarrien munta eta sistematikotasuna egiaztatzeko, Pilar Etxeberria (1990) nahiz Karmele Etxabe eta Larraitz Garmendia (2003, 2008) zaldibiarrek herriko euskaraz atondutako lanak aintzat hartu ditut.

Azkenik, Arinen (1928-1969), Bähren (1926, 1927, 1930), Leturiagaren (2022a, 2022b), Mitxelaren (1962, 1969, 1970), Zuazoren (2014) eta Zuloagaren (2022) ikerketei jarraitu natzaie hitz eta ezaugarri batzuen hedaduraren eta sistematikotasunaren berri izateko, ez sinkronikoki bakarrik, diakronikoki ere bai.

Caminok (2004: 70-71) eredu kontrastiboa eta ikuspegi geolinguistikoa barneratu behar direla azpimarratzen du. Beharbada horixe da lan honen gabezia nagusietakoa, inguruko herrietako datuak kontuan izanagatik, Maria Karmenengandik jasotakoa Goierriko bertako beste berriemaile batzuek darabiltenarekin era sistematikoan ez erkatzea, hizkuntzalari donostiarrak esango lukeen bezala, nahi baino gehiago, lan «atomista» izatea, are jakinik Ataungo eta Zaldibiako mintzairen artean, esaterako, alde nabaria dagoela.

Beste hutsunea onomastika espresuki ez ikertzea da seguruenik, informazioaileari entzundako jende eta leku izenak berariaz ez aztertzea, Patxi Salaberrik (2015) agerian ipini moduan, ikerbide horrek dialektologiari ekarpen

aipagarria egin baitiezaioke. Beste baterako uzten ditut, labur beharrez, *Joa-martin*, *Joxextoan*, *Joxpakiña*, *Maixepa*, *Milantonio*, *Premiñ*, *Preskantoni* nahiz *Aistrangone*, *Elizpaso*, *Goskindi*, *Kanpanerrota*, *Matxingur*, *Niñarri*, *Txamarretxe* edota *Utsukurta* (ahozko) deizioekikoak.

3. Goierriko hizkera

Honela mintzo zaigu Larramendi (1882 [1757]: 268-269) *dialecto guipuzcoano* deitu zuen mintzairaren barruan antzematen zituen ezberdintasunez Gipuzkoako probintziaren azalpena egiten duenean:

En *Goyeri* son conocidos los arerianos² por los plurales de los nombres que acaban en vocal, la cual la duplican; verbigracia: *andi*, *chiqui*, *guci*, *escu*, *buru*, etc., que decimos *andiac*, *chuiquiac*, *guciac*, *buruac*, *escuac*; y ellos pronuncian *andiic*, *chiquiic*, *guciic*, *escuic*, *buruic*, *deabruic* *berequin ditu*. También son conocidos [en *Goyeri*] por *bai jaune*, en lugar de *bai jauna*, y también sus vecindades. [...] En *Azpeitia* *ondo diala*, *bici ondo*, y las vecindades, y también *barruan*, *barruna*, *eman eguidazu*, *esan eguidazu*, por *indazu*, *emadazu*, *esadazu*; aunque en *Azpeitia* y *Tolosa* se entienden bien los modos de hablar, también, *aitea*, *amea*, *damea*, *señorea*, por *aita*, *ama*, *dama*, *señora*.

Mende bat geroago, zazpi probintzien karta entzutetsuan, Luis Luziano Bonapartek (1863) hiru barruti bereizi zituen *dialecte guipuscoan* delakoan: iparraldekoa (Hernaniko, Tolosako eta Azpeitiko hizkerekin), hegoaldekoa (Goierrikoa) eta Nafarroakoa (Burundako eta Etxarri Aranazko hizkerekin).

XXI. mendearen hasieran, azkenik, Zuazok (2014: 77 *et passim*) bi azpieuskalki eta zazpi hizkera katonatu ditu *erdialdeko* euskalkian. Haren arabera, bina hizkera daude sartaldeko azpieuskalkian (Urolaldekoa eta Goierrikoa) eta beste bi sartaldekoan (Beterrikoa eta Tolosaldekoa); gainetiko

² Azeria Gipuzkoako hiru alkatetza nagusietako (herri elkarteetako) bat zen, Lazkao, Olaberria, Itsaso eta Arriaranek eratutakoa. Estreinako aipamenak XIV. gizaldikoak dira. Gabiria, Zumarraga eta Ezkio kide izan ziren denbora batez, baita Ormaiztegi, Astigarreta eta Gudugarreta ere. XIX. jendemendearen erdian banatu zen. Muina, beraz, Goierriin zen.

hirurak (Debabarrenekoa, ipar-sortaldekoa eta hego-sortaldekoa) tarteko hizkeratzat dauzka.

Zuazoren (2014: 76-77) sailkapenaren argitan, *Goierriko hizkera* edo *goierritarra* –Urolaldeko eta Tolosako hizkerek ez ezen– sartaldeko euskalkiak, Burundako tarteko hizkerak eta euskara nafarrak inguratzen dute gaur. Zehazkiro, ondoan ditu mendebaleko euskalkiaren (sartaldeko azpieuskalkiaren) Debagoieneko eta Deba ibarreko erdiguneko hizkerak eta nafarrearen hego-sartaldeko azpieuskalkia.

Zaldibia goierritarrez mintzatzen den Gipuzkoako alderdiaren barruan da eta ondoko udalerrietan ere, hau da, Arama, Gaintza, Ataun, Abaltzisketa, Enirio-Aralar, Ordizia eta Lazkaon, hizkera bera erabiltzen da. Gipuzkoako hego-sortaldean gaude, beraz, Nafarroatik ez oso urruti, Aralarren oinean, 16 km²-ko azalera eta 1.600 bat biztanle dituen herri batean. Biztanleriaren % 80 euskalduna da.

Larramendiren iritzian, Goierriko hizkera bokal «bikoitzek» ezaugarritzen zuten (*escuuc*, *buruuc*) eta, zeharka bada ere, berezitasun hori mugatzailearen aldaketarekin lotu zuen. Ondoko soinu itxiren batek eragindako azken bokalaren hersketa (edo asimilazioa) ere aipatzen du (*jaune*) hango bertako tasun moduan. Ikusi dugunez, pasarte berean *egin* aditz laguntzailearen gramatikalizazioa ahotan hartzen du (*esan eguidazu*); Goierriin zabaldua zegoela uler daiteke, berariaz esaten ez badu ere. Gauza bera *-a + -a > -ea* disimilazioaz.

Andoingo euskalariak XVIII. gizaldian darabiltzan aldaerek, nortasuna azaltzeaz gainera, ikusiko dugunez, goierritarraren kokapena eta hark izan bide dituen ekarpenen nondik norakoa ulertzen lagunduko digute.

Lehenik eta behin, diodan bokalena auzi nabarra dela; batetik, ahozko eta idatzizko erregistroen artean nahasmenduak izan daitezkeelako, alegia, Zuloagak (2022: 687) azpimarratu moduan, *bokal bikoitzak* izendapenaren barnean, adibidez, (erosotasunagatik) askotariko eta bereizi beharreko bokalak multzokatu ohi direlako; bestetik, ez delako ahaztu behar Etxeberriak (1990: 331) Zaldibiako bokalak akustikoki aztertzen dituenean, hitzaren amaierako silaban dauden bokalen iraupenak beste posizioetan daudenekin

alderatu ondoren, ondorioztatzen duela akabailan dauden bokalak, erregularki, beste lekuneetan daudenak baino luzeagoak direla. Baina begira diezaiozun astiroago auzi horri.

Goierri (eta Tolosaldeko herri batzuetan ere bai) –Larramendik zeharka aipatu gisan– bokalez amaitzen diren hitzetan artikulua ezabatu egiten da (*Lipuk jota*), absolutibo singularrean izan ezik. Hain zuzen, lehenik mugatzailea asimilatzen da; horren ondoriozko tinbre bereko sekuentzia luzeagoa laburtzen eta soiltzen da gero: *lipuak jota* > **lipuuk jota* > *lipúk jota*. Horregatik, behin baino gehiagotan, ergatibo singularrean eta absolutibo plurallean bukaera bakarra (-uk) dugu (*bizimuk*, *bizimoduak*, sing. / *lustreatuk*, *lustreatuak*, pl.). Hain justu, azentuak bereizten ditu horrelakoetan (izen beraren) singularra eta plurala eta, zenbait aldiz, marka hori duen bokala luzea izaten da: *Eskuk garbittuko zitiat* / *Eskúik miñ ematen dit* (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 50). Hori da, menturaz, Larramendik (digrafoen bidez) aditzera eman nahi zuena, alegia, bokal luzeak zirela. Azentuak balio morfologikoa du, honenbestez, eraketa bera duten hitz pareetan numeroa (eta kasua) bereizteko balio baitu (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 21, 62). Bestalde, kontsonante (*tap*) baten galerak ere bokal luzea sorraraz dezake: *Gar ez naiz etá* (gaur ez naiz atera; cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 160). Atauen hori bera lekukotzen du, segur aski, Arinek (1929-1969): «*Lanteie etaa ondoren basorí txuitue esaten zayo*».

Larramendik seinalatutako hurrengo berezitasuna *i* eta *u* bokalen ondoko *-a* > *-e* hersketa (asimilazioa) da. Mudantza ez da egiten bokal itxiz amaitzen diren hitzetan bakarrik (*ankajokue*, *lantue*, *anaie*, *talaburnie*), berdin jokatzen baita tartean kontsonanteren bat denean (*zentzune*, *suturre*, *ude*). Goierriko hizkerak bere-berekia du *erdialdeko* euskalkia erabiltzen den lurraldearen iparraldea eta hegoaldea banatzen dituen bokalen arloko ezauzgarri hori. Zuazoren (2014: 104) ustetan, horratik, Gipuzkoako hegoaldean ez da bereziki indartsua, gehienbat artikulua eransten denean jazotzen baita. Hizkuntzalari eibartarraren arabera, eremu barruan daude Azpeitia eta Azkoitia, eta herri horietan ere bizirik da.

Sartaldeko euskarak Goierri (eta, ondorioz, Zaldibian) izan duen errai- nuaren berri ematen duten zenbait xehetasunez jardun aurretik, zilegi be-

kit mintzaira horren ibilbideari buruzko ohar batzuk hemen aipatzea. Horretarako, Eneko Zuloaga irakaslearen doktorego tesiari (2022) jarraituko natzaio.

Zuloaga (2022: 699) –Lakarra (2011) bezala– Erdi Aroan Euskal Herriko erdi-mendebalean dialekto zabal bat bakandu behar delakoan da, *Mendebaleko Euskara Zaharra* (MEZ) izeneko. Egungo Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa (edo Gipuzkoa gehiena) barne biltzen zituen eta Nafarroa Garaiko mendebaleko ibarretaraino iristen zen. Dialekto zabal hori gerora *Arabako euskara*, *bizkaiera* eta *gipuzkera* deitu izan direnen aurrekari izan zen, haren barne-zatiketatik sortu baitziren.

MEZren epizentroa Gasteiz edo Arabako lautada zen eta egungo Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako lurak, bai eta Nafarroako sartaldeko zenbait ibar ere, luzaroan gune haren eraginpean izan ziren. Horrek azken urteotako ikuspegiarekin bat egiten du, besteak beste, Urgellen (2006: 941) eta Zuazoren (2014: 49-53) aieruarekin. MEZk lauzpabost mende iraun zituzkeen, XIII-XIV. mendeetara bitarte (Zuloaga 2022: 708).

Zuloagaren (2022: 692, 706) iritzian, funtsean, Bizkaian, Araban (eta, azken honi loturik, Errioxa Garaian) eta Gipuzkoa gehienez edo osoan zegokeen hedatuta MEZ. Ekialdeko mugak lausoagoak ziren, antza. Hain justu, sorgunearekiko distantziak eta erdialderago (Iruñean?) bestelako foku(ren) bat egoteak moteldu edo geldiaraz zitzakeen Arabatik berrikuntzak Probintziako sortaldean eta erresuma zaharreko sartaldean; eremu horretan nahastu egiten dira mendebaleragoko eta erdi-ekialderagoko formak.

Basauriko hizkuntzalariarekin (2022: 709, 711, 714-715) jarraituz, MEZren ezaugarriek indarrean jarraitu zuten (egun ere jarraitzen duten legez), baina bestelako berrikuntzak sortu ziren Erdi Aroaren azken mendeetan. *Mendebal Muturreko Euskara* delakoaz ari da (MME), Bizkai osoa, Araba eta batez ere Debagoiena barne biltzen zituenaz. MEZren barneko zatiketa zen, hark hartzen zituen erdi-ekialdeko eremuei kontrajartzen zitzaiena, zehazkiro, Gipuzkoako Urolari eta Goierri, Arabako erdi-ekialdeari eta Nafarroako mendebaleko zenbait ibarri. Kanpo geratzen dira, horrenbestez, Sakana aldea eta Araban Barrundiatik eskuineko lurraldeak, eta Goierri,

Urola, kostaldea eta Debabarrena Gipuzkoan. Ekialdeko mugak direla-eta, badirudi MMEren berrikuntzek Araban Probintzian baino ekialderago egin zutela: azken horretan Deba ibarrean azaltzen dira inon azaltzekotan, ez hortik eskuin.

Zuloagari (2022: 715) arazotsua iruditzen zaio *erdialdeko euskara* deitu izan den euskalkia mugatzea, garaia zein den, gipuzkera gehiago delako beste dialekto batzuk definitu ondoren geratzen dena, bestela esanda, aspaldirik euskararen arau komun izan ziren ezaugarrien eta zenbait isoglosa oro har modernoren konbinazioak eratutako *continuum*a.

Gurera etorritz, Larramendik ahotan hartzen duen *egin* aditz laguntzailearen gramatikalizazioa sartaldeko eragintzat jotzen da. Berezitasun hori (NOR-NORI-NORK saileko) aginterako adizkietan (*ekatzu*, *ekaitzu*; *ekar dagizu*, *ekar dagitzazu*) eta (NOR eta NOR-NORK saileko) ahalerakoetan azaleratzen du gure berriemaileak (*Lentxeore etá deiket*, ‘lehentxeago ere aterra naiteke’; *pentsatu deikezuke*...) (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 69, 159; Zuazo 2014: 90, 172; Leturiaga 2022a: 25; Leturiaga, 2022b: 380, 381).

Zuloagak (2022: 684, 685, 702) esaten du MEZ definitzen laguntzen duen (morfologia esparruko) xehetasunetariko bat dela. Oso hedadura zabaleko berrikuntzat da, ezaugarri zaharren artean kokatzekoa, hau da, MEZri lotzekoa. MEZren tasuna izan arren, bere iritzian, ez du zertan IX-X. mendeetakoa izan, *-a + -a > -ea* baino berriagoa izan baitaiteke, zehazki, XIII-XIV. gizaldietakoa. Bere ustetan, *egin*-en gramatikalizazioa izango litzateke MEZren berrikuntza zabalenetan azkena. Besterik da Goierriin, zehatz-mehatz, noiz eta non barrena zabaldu den. Horri buruz, ikus Leturiaga (2022a: 37 eta 2022b: 381).

Larramendirekin jarraituz, azken tokian idazten duen goierritarraren bereizgarria fonologiari dagokio, bokalen arloari hain justu; *-a*-rekin bukatzen diren hitzei (absolutibo singularrean) artikulua eranstea *-a + -a > -ea* disimilazioa egiteaz ari naiz: *anke*a, *bakune*a. Horretara, zehatz dezadan amaieran *-e* duten zenbait hitzen absolutibo mugagabea eta mugatu plurala *-a*-rekin ebakitzen dituela informatzaileak: *lora* (lore), *sugak*, (sugeak). Hau berranalisiaren emaitza izaten da: *lore + a > lorea*; hemendik artikulurik gabeko aldaeraren oinarria *-a*-duna dela ondorioztatzen dute hiztunek (*lo-*

rea - a > lora). Berranalisia morfologikoa da, beraz; hau da, *sugea* eta *suge* ikusirik (*lora, arkuma...* hitzetan gertatu bezala), *suga* sortzen da, baina ez *-ea > -aak > -ak* bidez, berranalisiz baizik (cfr. Zuazo 2014: 89).

Zuloagaren (2022: 683-684, 701) aburuz, Erdi Aroko berrikuntzen artean, *-a + -a > -ea* zaharrenetarikoa da. Artikulu mugatuaren gramatikalizazioarekin lotutako zerbait izanik, aurretik sortu zela proposa daiteke, IX-X. jendemendeetan zehatz-mehatz (VIII. gizaldiaz geroztik eta XI.aren aurretik). Aztertutako guztien artean dialekto bat (eta banaketa dialektal bat) irudikatzeko erabil zitekeen ezaugarri sendoena da beretzat; honenbestez, *-a + -a > -ea* disimilazioaren banaketa MEZrekin lotu behar da, eta alderantziz ere bai.

Badira sartaldeko euskararen erakusgarritzat jotzen diren tasun gehiago Goierriko hizkeran (Zuazo 2014: 91, 174). Sintaxiaren arloko bi hartuko ditut ahotan: zuzeneko erako galdera perpausen akabailan (bigarren osagaia isilduta) *ala* erabiltzea (*zer, zaldibitar, ala?*) eta kausazko nahiz helburuzko perpau-setan *-t(z)earrenean* menderagailua ezartzea (*Sekula jartzearrenen*). Lexikoa-ren sailean, batzuk aipatzeagatik, *keiza* (gerezi), *lain* (adina) eta *zentzun* (zentzu) aipa daitezke. Haatik, informatzaileak ez darabiltza, konparaziora, *zapatu* eta *domeka, la(u)nbata* eta *jaie* baizik (cfr. Zuazo 2014: 92, 176, 179).

Zaldibiarrek, ataundarrek bezala, izan dute harremana Sakanako sartal-dearekin eta, ondorioz, euskara nafarrerarekin. Berriemailearen aita (JEEE), adibidez, (astoa hartuta) Arbizura joaten zen zenbait garaitan baba eta beste jaki batzuen bila. Zernahi gisaz, ematen du Nafarroakoak mendebaleko euskarak baino itzal laburragoa izan duela Goierriin. Izatekotan, salbuespenetako bat, apika, gorago ikusi dugun *i* eta *u* bokalen ondoren *-a > -e* egiteko joera izan daiteke, Zuazoren (2014: 104) arauaz, Nafarroako eskualdeetan Gipuzkoako hegoaldean baino indartsuagoa baita.

Burundako tarteko hizkerari bagagozkio, ezaguna denez, hark baditu sartal-deko eta erdialdeko euskararen nahiz nafarreraren ezaugarriak (Zuazo 2014: 114). Zaila da, beraz, oso, haren balizko eraginei antzematea, goierri-tarrak ere hiru ukitu horiek berak baitituzke.

Erdialdeko euskararen oinatzari bagagozkio, eta aditzaren morfologiaren arlotik hasiz, *-e-* ezartzen da, esate baterako, **edun* aditzaren orainaldian

(*Noa jun bear den?*), ez *-u-* (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 158; Zuazo 2014: 80). Orobat, *izan*-en orainaldi pluraleko adizkietan *-e-* erroa dugu *a*-ren ordeztan (*Tertuli baten ai gea*) eta NOR-NORK saileko aditz laguntzailean *-au-* > *-a-* egiten da (*Saittun orraztu bear nan* [DEI]); (cfr. Zuazo 2104: 80).

Beste alde batetik, JOAN-en adizkietan Gipuzkoan sortutako formak entzuten dira Goierri (nijo, dijo) (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 158). Ildo beretik, *-tx-* osagaia dugu hitanoko zenbait adizkietan (*Bakarrik geittu nitxon* [DEI]) (cfr. Zuazo 2014: 84).

Azkenik, «tokikotzat» (Goierriko «bertakotzat») har daitezkeen bereizgarri erreparatuko diegu. EGONen pluraleko forma batzuetan *au* > *a* eta *eu* > *e* bakuntzeak usaiakoak dira (*d* > *r* aldaketaz gainera): *dare*, *gare*, *zare* (*Gaizkitxe zare!* cfr. *gar* [gaur]); *Orrek zeken lantue* (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 57, 160; Zuazo 2104: 94). Hitzak hizpidea ekarrita, Zuazok (2014: 88) dio Goierri (eta Urolaldeko alderdi batean) *-au-* dela NOR-NORK saileko adizkien erroa (*nauk/n*, *nauzu*), alegia, ez dela *-au-* > *-a-* bakuntzea jazo. Berriemaileak, baina, ez darabiltza *naun* eta *aut* (cfr., *aut*, Bähr 1926: 394), *nan* eta *at* baizik (*Muttu bearrat ba!*). Ikus § 4.

Fonologia utzi eta gatozen morfologiaren arlora. Goierriko hizkeraren xehetasun ezagun bat *-tio* (← *-ti*) hondarkia da (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 73; Zuazo 2014: 94). Informatzaileak adlatiboan (*ortio*, *nundio*) nahiz motibatiboan darabil (*orrekatio*; cfr. *benio*). Nolanahi ere, batzuetan *-gati* entzun dakiote motibatiboan, ez *-gatio*: *Ezekatik etzon etorri nahi* (cfr. Etxabe & Garmendia, 2003: 62, 160).

Ohar bat, bidenabar; Etxabek eta Garmendiak (2003: 161) diote Goierriko bi berezitasun ez direla Zaldibian betetzen: norentzat kasuko *-endako* forma (*-entzat* eta *-entzako* gailentzen dira) eta *irten* aditza (*atera* da ordeztan). Horrela da Maria Karmenen kasuan.

Atzizkien artean *-txo* azpimarra daiteke, ez baitu txikigarri zentzia, alegia, konparazio adierarekin ezartzen delako (Etxabe & Garmendia 2003: 68): [*Zapatak*] *txikitxo dauzket* (txikiegi). Ipar Euskal Herrian (Amikuzen, Garazin...), ildo beretik, *-xe* txikigarria superlatiboa da: *zaharxe*, ‘zaharregi’ (Iñaki Caminoren ahozko adierazpena).

Aditzaren saileko bat aipatzearren, *-o* dago **edun*-en adizkien erroan (*dau > do*): *Denborek eakutsiko do* (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 160; Zuazo 2014: 94).

Aditzaren arloan jarraituz, ohartaraz dezadan Goierriin NOR-NORI eta NOR-NORI-NORK sailletako adizkiek ez dutela komuntadura egiten izen sintagma pluralarekin: *Txixarak beotuko ziene*; *Txixarak beotu zaten* (ikus § 6.2; cfr. Etxabe & Garmendia, 2003: 73, 160). Zuazoren (2014: 90-91) aierua da Araban ere bazela arau hori, antza, eta Arabarekin hartu-eman estua eduki duten alderdian iraun duela bizirik, Goierriin bezala.

Lexikoan ere agerikoa da Goierriren nortasuna. Xehetasun guztiak hemen aipatzeak luze joko lukeenez, adibide moduan, batzuk besterik ez dakart: *gultxurdin* (giltzurrun), *alamuzko/olamuzko* (hala moduzko), *otsein* (hots egin), *isitx* (isats), *ikillu* (ukuilu), *sobrare* (*sobra ere*, itxuraz, nonbait). *Api* (habia), *beiz/peiz* (berriz), *estriña* (estreina), *eta* (atera; *etá naiz*), *oligo* (olioa), *sego* (bilgor), *segora* (serora) formak ere aintzat hartzekoak dira. Zuazok (2014: 94) dio *apie* (habia) dela, egiazki, «bertako» bakarra.

4. Maria Karmen Etxabe Erauskinen mintzamoldea

Berriemailea aurreko belaunaldikoa da eta antzematen zaio hitz egiteko moduan; bestelako mintzamoldea du, alde askotatik. Hain zuzen, Zaldibiako euskaran (hizkuntza) aldakortasuna ikuspegi soziolinguistikotik aztertzen duenean, Garmendiak (2008: 103, 107) esaten du –aldaketa zantzen bila abiatzean– solaskidearen adina dela eragilerik indartsuena hainbat ezaugarri agertzeko aukera areagotzen edo murrizten duten testuinguruak zehaztean.

Gure kasuan ere, jarraikoak izan arren, bi belaunaldion arteko aldea nabaria da. Preseski, gorago esan dudanez, ezberdintasun horren berri ematea da lan honen helburuetako bat; ezinezkoa da, damurik, informatzailearen eta nire belaunaldikoon euskaraz hitz egiteko eraren arteko diferentziaren erakusgarri guztiak hona ekartzea. Labur beharrez, batzuk besterik ez dut aipatuko.

Hasteko, diodan, esate baterako, (izenordainen arloan) *ak* (haiek), *ana* (haiena), *en/ean* (euren), *otxek* (hauexek) formak darabiltzala (eta ez *aik*, *aina*...): *Ak etorri zienen; En lana ondo in due; ean dormitorioa* (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 65).

Beste alde batetik, izenondoan ordez, *-zko* atzizkia duten izenlagunak entzun dakizkioke maiz Maria Karmeni: *zoragarritzko fotografik; ikusgarritzko tokik; parragarritzko/neargarritzko egualdie*.

-ekiko (*-ekin* + *-ko*) atzizki konposatuak ere arreta pizten dit. Izan ere, Etxabek eta Garmendiak (2003: 68) diote Zaldibian *-dun* hondarkiarenean tokiari azaltzen dela (*jertxe gorrikikoa; galtzakikoa; begi úrdiñekikoa*), baina informatzaileak beste zentzu batekin ezartzen du ('-[r]i dagozkion'): *Reimundokiko lanak Jexuxek in dittu*.

Aitortu beharrekoa da, ordea, deigarrien egin zaidan arloetako bat aditzarena dela, hitanoarena hain zuzen. Lehenengo eta behin, argi dezadan –gurasoek eta senide batzuek berari hika eginagatik– berriemaileak ez digula ondorengoei erregistro horretan hitz egin eta senarra zuenarekin ere zuka egiten zuela. Anai-arrebei dagokienean, batzuei zuka egiten die/zien eta beste batzuei toka edo noka (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 144).

Jakina, bere buruari hika egiten dio Maria Karmenek (*Altzatu ai, altzatuko baaiz!*), baina ez noka, toka baizik (cfr. Etxabe & Garmendia 2003: 155), gizonaek hitz egiten zaien eran, alegia: *Jute ez banitxok; Ezetx esan zoat ba*. Horretara Mitxelena (1954: 429) idazten du adizki alokutiboetan femeni- noa dela forma markatua, hau da, *-n*, *-na-* morfema solaskidea espresuki emakumezko moduan ezaugarrituta dagoenean besterik ez dela erabiltzen; *-k*, *-ka-* morfemak, horrenbestez, ez du berriaz adierazten mintzalaguna gizonaek dela, baizik eta haren sexua jakinaraztea ez dela garrantzitsua. Jarraian orripeko oharra jartzen du eta honakoa irakur daiteke han:

Incluso, al menos en los alrededores de Rentería, una mujer emplea el tuteo masculino para hablar consigo misma: *ori Olako duk!*
«¡ése debe ser Fulano!».

Xehetasunetan sartuz gero, hitanoko aditz formez ari direlarik, Etxabek eta Garmendiak (2003: 135) nabarmentzen dute Zaldibian hiztunetik hiz-

tunera nahikotxo aldatzen direla eta haien bilduma egitea lan amaigabea litzatekeela. Jarraian gure amari aditutako batzuk zerrendatuko ditut eta, ahal denean, hura jaio aurretik Zaldibian bertan eta Ataunen Bährek (1926, 1927, 1930) bildutakoekin alderatuko, aurreko belaunaldiarekin alderik baden ikusteko.

izan NOR bakarreko saila. **naun** (*nitxon*): *Bakarrrik geittu nitxon* (DEI); *Larri aittu nitxon*. **nauk** (*nitxok*): *Jute ez banitxok; Jun nitxok*. **zunan** (*onan*): *Astoa makillena bezela jarrita eongo onan oi*. **zuan** (*oan*): *Iri oi esan diñana txintzarri ona oan*.

izan NOR-NORI saila. **zaigun** (*zakun*): *Bakunea tokako zakun (zaigu + -n)* Iztuetaren (1857: 215) honako pasarte hau dakarkit gogora: «Bañan Euscaldunai guertatzen zaicuna da...». **zaidan** (*zaten*): *Txixarak beotu zaten (zait + -n)*.

edun* (NOR)-NORK saila. **ditiat (*zitiat*): *Eskuk garbittuko zitiat; Botak jantzi bearco zitiat*; Bähr (1926: 445 eta 442): *zetiati* (Zaldibia), *zeetiati* (Ataun). **ditin** (*zitin*): (Oinetakoak) *lustreata eamango zitin*; Bähr (1926: 445 eta 442): *zetik* (Zaldibia), *zeetik* (Ataun). **ditiagu** (*zitiau*): *Jarri bear zitiau*. Bähr (1926: 445 eta 442): *zetiau* (Zaldibia), *zeetiau* (Ataun). **ditinagu** (*zitiñau*): *Mixixtulok in bear zitiñau*. **ditiztek** (*zitue, zitie*): *Gustoa eamaten zitue; Mondejuk in ote zitie?*; Bähr (1926: 445 eta 442): *zetie*, (Zaldibia), *zeetie* (Ataun). **nain** (*nitxon*): *Katarrok e nitxon ilko* (DEI).

i-* aditz laguntzailea (NOR)-NORI-NORK saila. **zidaten (*ziene*): *Txixarak beotuko ziene*. **zionat** (*zonat*): *Diru billa zabillen baño etzonat emango*. Bähr (1927: 465 eta 462): *zonat* (Zaldibia), *zoonat* (Ataun). **zioat** (*zoat*): *Ezetx esan zoat ba; Galdetu beartzoat*; Bähr (1927: 465 eta 462): *zoat* (Zaldibia), *zoat* (Ataun). **nioan** (*nitxoan*): *Oi esango ote nitxoan orri?*

egon NOR saila. **nagon** (*nitxon*): *Ikusteko nitxon* (DEI); Bähr (1930: 586 eta 580): *natxion*, (Zaldibia), *natxoon* (Ataun). **nagok** (*nitxok*): *Ondo ez nitxok*; Bähr (1930: 578 eta 572): *natxiok* (Zaldibia), *natxook* (Ataun).

ibili NOR bakarreko saila: **zebilean** (*zaillean*): *Ire anaie ementzaillean*.

Asko aldiz, zerbait azpimarratu nahi duenean, Maria Karmenek izenak darabiltza aditzari dagokion ekintza adierazteko, batzuetan, perpausa era berezian josiz: *Izangoa beize noiz june* (izango da berriz ere joateko aukera); *Onek artuko zīnan garbittue!* (DEI) (ederki garbituko zunan!); *Orrek in do aztea* (zenbat hazi den!); *Guk in giñuzten ibilik!* (zenbat ibili ginen!).

Berebat, *ba* lokailua usu baliatzen du lehendik esan denarekin nolabaiteko zerikusia (ondorio modukoa edo) jakitera emateko: *Oi re zarra zeok ba ondo!*; *Ez den ba oso galosoa*; *Muttu bearr at ba!*

Helburuzko perpaus jokatugabeak eratzeko *-arrene(a)n* menderagailua ezartzen dio aditz-izenari (*-[t]te*) (*Ittearrenen*) eta esaldi kontzesiboak osatzeko *-akatik* (*-agatik*) hondarkia hobesten du: *Goardasola eamanakatik*; *bustikatik*. Hala berean, baiezko perpausetan *-elarik*, *-enik* menderagailuak ipintzen ditu enfasia emateko: *Eta gu aparte bizi giñelaik*. *Eta oi ibiltze naizenik*. Ezezkoetan partitiboa eransten du indargarritako: *Etzat bate inportik*. *Eztit inportik*.

Asmoan adberbioa ere (*-t(z)eko* atzizkiaren eskuinean) sarri antzean entzun dakioko: *Pasta batzuk eamateko asmun nao*; *Asi zala launtzeko asmun*; *itteko asmun*.

Bukatzeko, erants dezadan azpikoak bezalako erabideak ohikoak direla Maria Karmenengan: *Gerra garaiko gauzeare asko dau*; (batere jaten al duzu?) *Gozo gauzatik, ikaragarri!*

5. Informazioaren antolaketa

Gordetako jakinkizunak lau ataletan katonatu ditut (hitzak, esapideak, esaerak eta atsotitzak) eta haien barruan sarrerak alfabetoaren ordenan jarri. Corpusa egituratzeko, nagusiki, *Euskaltzaindiaren Hiztegi*ko moldeari jarraitu natzaio.

Sarrera hasieran lema dago. Arruntean, euskara estandarrean idatzi dut, letra lodiz eta ondoan (parentesi artean eta letra mehe etzanez) ahozko forma eman dut. Alabaina, aldian behin, alderantziz jokatu dut, forma arautua ezezaguna zaidalako, informatzailearengandik jasotakoarekin erkatuz gero alde

handi samarra dagoelako edota hizkuntza ezaugarriren bati garrantzia eman nahi izan diodalako. Horrelakoetan alderantziz ipini ditut: lehenbizi ahozko forma eta aldamenen arautua. Adiera bat baino gehiago daudenean, eskuarki, bakoitzari aurretik zenbaki bat jarri diot, baina, esanahien artean alde nabaria badago –forma eta jatorri bera izan arren– sarrera banatan eman ditut.

Lemaren jarraian hitzaren kategoria gramatikala jakitera eman dut, laburdura baten bidez (iz., adj., adb. ...). Aditza izanez gero, aurretik haren erregimena zehazten da letra etzanarekin (*dut, dio...*). Segidan, adiera argitzen duen definizioa dago; hitzen kasuan, gehienetan, *Euskaltzaindiaren Hiztegian* leitu daitekeen bera da, eta, horrelakorik ez badago, informatzailearen azalpena jarri dut (komatxo artean). Definizioaren ostean, biltzeko aukera izan badut, berriemaileak jarritako adibidea edo emandako azalpena egon daiteke, letra etzanez idatzita eta hura euskara estandarrerera ekarri gabe. Maria Karmenek gurasoei entzundako hitza, esapidea edo dena delakoa denean, datu hori laburdura bitartez eta parentesi artean adierazi dut (DEI: Demetria Erauskin Irastortza...).

Definizioaren eta etsenpluaren ondoren, hitza *Euskaltzaindiaren Hiztegian* eta *Orotariko Euskal Hiztegian* badatorren ezagutzera eman dut laburdura bidez (EH eta OEH). Horrelakorik ageri ez bada, bilduma horietan ez dela azaltzen ulertu behar da. Berriemaileari jasotako adieraren eta iturri horietan ipintzen duenaren artean aldea badago, EHn nahiz OEHn irakur daitekeena txertatu dut. Halakorik badago, aurrenekoan ezarritako euskalki eta garai markak sartu ditut («batez ere bizkaiera», «gaur gutxi erabilitakoa»...). Ildo beretik, OEHn hitzaren zabalpenari buruzko (euskalki edota hizkerari buruzko) datu esanguratsuak badaude, laburdura bidez idatzi ditut (parentesi artean). Horretarako, (Zuazoren ondotik) euskal dialektologian usaiakoak diren terminoak kontuan izan ditut: *goierritarra* (Goi), *mendebaleko euskalkiaren sartaldeko azpieuskalkia* (MESaA) eta abar. Ikus laburtzapenen atala.

Hiztegietako aipuen ondoren, Iztuetak, Lardizabalek nahiz Erauskiniek idatzi duten zehaztu dut. Aurrenekoaren *Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia* (1824) zein *Guipuzcoaco provinciaren condaira* (1847), bigarrenaren *Testamentu Zarreco eta Berrico condaira* (1855) eta hirugarrenari buruzko *Erauskin errotaria* (Zavala 1978) liburuak hustu ditut horretarako.

Idatzizko erreferentzien alboan beste bi datu eman ditut, hau da, jakin-gaia *Euskararen Herri Hizkeren Atlasean* (EHHA) eta *Euskararen Corpus Estatistikoan* (ECE) azaltzen den (ala ez). Lehenbiziko iturrian datu interes-garriak badaude, testura ekarri ditut, esate baterako, ondoko herrietan bes-telako formaren bat baliatzen den ala ez. Bigarrenari dagokionez, aipamen kopurua sartu dut.

Buruenik, sarrera bakoitzaren amaieran (hala dagokionean) Joxe Esteban Etxabe Urkiolak (JEEU) ezagutzen duen adierazi dut.

Ohar bat, bidenabar: hemen bildu ditudan hitzak, esapideak eta gaineti-koak ez dira Etxabek eta Garmendiak 2003an plazaraturiko ikerlanean ageri, haiek argitara eman gabekoak bakarrik sartu baititut. Bi ikertzaile horiek jasotako formaren eta nik gordetakoaren artean aldea dagoenean bakarrik egin dut salbuespena, guztira, hiruzpalau aldiz; haiek esandakoa sarreraren amaieran erantsi dut.

Atsotitz bezainbatean, *Refranes y sentenciasen* (1596) nahiz *Martinez Isastiren* (1625-1626), *Zavalaren* (1985) eta *Garateren* (1998) bildu-metan ageri diren begiratu dut. Hiztegien kasuan bezala, laburdurarik ez badago, erretrau hiru bilduma horietan ez dela azaltzen ulertu behar da. Hori gertatzen da ia beti.

6. Zaldibian jasotako hitz, esapide, esaera eta atsotitz batzuk

6.1. Hitzak

A

ahardiko (*ariko*), **ahardi** (*aari*) adj. Abere beltzez mintzatuz, emea. *Ári-koa*. *Áarie*. EHHAn (IV) jasota dago, Goierrikan kanpo, ordea.

ahul-aberats(ak) iz. ‘Dotore jantzita, baina behartasun gorrian dauden gizon-emakumeak’.

ametz adj. ‘(Pertsona) kaskailua, egoskorra, zakarra’.

anoa (*anoia*) iz. Janari kopurua, bereziki ibilaldi batean jateko prestatzen dena. EH. OEH (1.). Lardizabalek (1855: 307) badarabil: «Gàlayac bayetzcoa eman cion, eta bideraco anoya edo jana prestatu-ric, biac abiatu ciran». ECE: 3.

artagara iz. Artalorea. OEH: «Tallo de la flor del maíz» (EE, Naf). EHHA (VIII: 74-75, *es punta del maiz, fr sommet du maïs*): Ataun.

artaxi (**artesi**) iz. Buruko ileak orraztean egiten den marra. EH (2). OEH: *artesi* (Goi), *artasi* (Uro).

artesi, **artexi** (**artesi**) iz. 'Hesitutako lur eremua'. OEH: «Cercado para guardar y ordeñar las ovejas» (Goi, MESaA). EHHA (III: 490, *es corral, fr pàrc a betáil*): *artesi* (Azkoitia).

asanpara iz. 'Lantua'.

astrezu iz. 'Gauza edo tresna ulertezina, enbarazu egitera irits daitekeena' (gaurko *rumba* delako garbigailua, adibidez).

atze-estu (*atzestu*) adj. 'Zurruna'. EH (*estu*): amore ematerik, laxotasunik edo bihozberatasunik onartzen ez duena. Aldera bedi OEHko *barru-estu*-rekin («inquieto», ME).

atzen (*aitzen*) ord. Azkena. *Aitzen bolaran ondo naill*. EHn *bizkaiera eta gipuzkera* marka du. OEH. Lardizabalen (1855: 6) liburuan irakur daiteke: «Seigarren egun onetan eguin ere zuen guizona, bere lanen atzena». **atzenean** (*aitzenen*) adb. Azkenean. *Aitzenen dana ondo. Aitzenen beti gauzak ondo izaten die*. Lardizabal (1855: 14 *et passim*). JEEUk esaten ditu.

atzera-mandoa (*atzea mandoa*) iz. 'Beti ezin ailegaturik ibiltzen den pertsona'.

azenber (*-ak*) iz. 'Magia-saioak egiten dituen/dituzten artista/k'. Demetria Erasquin Irastortzak etxekoei –koinatarenean egindako egonaldian– senarrak eta biek Bilbon ikusitako saioa adierazteko erabili zuen («← es hacen ver?». Aho bete hortz geratu ziren guztiak hitz hura entzutean... Kostata, baina, azkenean, seme-alabak-eta jabetu ziren gurasoak magia emanaldia ikusten izan zirela).

azken hari iz. Azken arnasa. *Azken ariño or aguantako do*. OEH (*azkeneko hari*): «hora de la muerte, fin de la vida» (Uro, GITH).

B

bae(n), *bare* (**gabe**) postpos. *Ezer esan baen. Miñik paen. baeko* (gabeko). OEH. Iztuetak (1847: 10 *et passim*) *bage* idazten du, baina Lardizabalek (1855) ez: «Iñongo escolatan beñere sartu bagueco Guipuzcoatar oen esaera egoqui, eta epaira zorrotzac» (215). Etxabek eta Garmendiak (2003: 58, 59, 165; *cfr.* Garmendia 2008: 105) gazteen eta adinekoen hizkeren arteko ezberdintasunaren adibidetako jartzen dute, adinekoen artean *bae* aldaera nagusituagatik, gazteen artean *be/pe* gailentzen delako. *Bae* baino gutxiago entzuten den *bare* sortalderago (Legorretan, Altzagan, Itsasondon...) arrunta dela zehazten dute.

baxu-boladan (*bajubolaran*) adb. ‘Ahul’, ‘ondo ezik’. (Halako) *bajubolaran dail*. EHn *bolada*-k (denboraldia) *Hegoaldekoa* marka du. OEH (*baxu*): «débil»; *baju ibili, ikusi*: «no andar bien, no rendir a plenitud».

bardaska (*bardasta*) adj. ‘Zakarra’. *Jende bardasta*. OEH (*bardaska*): «tarasca o mujer torpe; desaliñado» (ME). Mitxelena (1970: 141, *apud* Araquistain, 1881³ [1746]): «Rozo, *bardasca*». Etxabek eta Garmendiak (2003: 95) *bargastea* bildu zuten («zakarra, utzia, narrasa»).

berdotz (*berdotx*) adj. Pertsonenez mintzatuz, ezusteko batengatik, hotzagatik edo edateagatik zurbildu dena, edo berez zurbila dena. EH (1). Erauskinetik (Zavala 1978: III, 38) baliatzen du: «(zurmutarekin) *berdoztu*». ECE: 1.

bisaje (*bixaje*) iz. Itxura harrigarria edo zabarra. *Bemuko bixajea zamakik*. EHn *herri-mailakoa* marka du. OEH: «visaje, gesto exagerado o cómico; apariencia, aspecto (generalmente descuidado, impresionante...)». Etxabek eta Garmendiak (2003: 67, 87) *muxaje* («aurpegiera; itxura kaskarra») jaso zuten. ECE: 1. JEEUk ezagutzen du.

bisuts iz. 1. Lanbroa. EH. OEH. Iztueta (1847: 389-390): «bañan etsaia nondic nora cebillen bear bezala icustea bisuts ta laño ichiac eragozten

³ Fitak eman zuen argitara 1881ean fraide itziartarrak (1746an) idatzitakoa.

zutelaco, ezin izan ciran baliatu naizuquetequean bezala». EHHA (I: 408-409, *es niebla, fr brouillard*): *ufan* (Ataun, Bergara, Orozko, Berriz); *laño* (Beasain, Ikaztegieta, Zegama). ECE: 7. 2. 'Negar txikia, maina'. *Umea bisutse itten ai dek*.

borraberu iz. 'Mutilen bizkar-zorroa'.

E

eralki (*iraulki*) *du* ad. Bahetu. *Artiriñe iraulki*. EH. OEH: *iraulki* (Naf, NL), *iralki* (GITH). XX. mende arte idazle gipuzkoarrek *eralki* eta bizkaitarrek *eralgi* idatzi dutela adierazten da OEHn.

eri adj./iz. Elbarri. *Gerritik bera eri geittutakok*. OEHn elbarriei eta ezin duei erreferentzia egiteko baliatu dela biltzen da. Iztuetak (*gaisho ta eri*; 1847: 503), Lardizabalek (*eri eta maquiác*; 1855: 436) eta Erauskinak (*eri elbarri*; Zavala 1978: II, 47) badarabilte. EHHAn ez da Goierrin lekukotzen.

errenditu *da* ad. Etsi, konformatu. *Neska, neska, errenditzekore etzeonba mundu txarra* (DEI) (harrotxoa den norbait ikusitakoan esaten da). OEH (1., Uro). ECEn 28 aldiz ageri da, baina zaila da jakitea aldiro duen esanahi zehatza.

errezante iz. 'Otoizgilea, errezatzailea'.

estremara (**estremada?**) iz. 'Estuasuna, larrialdia'. Aldera bedi gaztelaniazko *extremada*-rekin: «entre ganaderos, tiempo en que están ocupados en hacer el queso» (RAE).

ezti-manteka adj. '(Pertsona) gogaikarria'.

G

gaitzeru(ak) iz. Aleen edukiera-neurria, toki batzuetan lakariaren, eta beste batzuetan bi lakariren baliokidea; neurri horretan sartzen den ale kopurua; neurri hori hartzen duen ontzia. EH. OEH. EHHA (XI: 310-311, *es medida de grano 'celemín', fr mesure de grain-1*): *imillaun* (Zegama); *lakari* (Ataun, Beasain, Ikaztegieta); *gaitzeru* (Dorreo).

gaitzetsi (*gatxitxi*) adj./iz. *Arkumak, amak artu ez eta biberoiakin azten zien; gero exkaxagok izaten zien*. OEH: «Gatxitxi, [...] Se emplea mucho hablando de las aves que abandonan el nido o aborrecen sus crías»; *gaitzetsiya* (Altsasu): «el cordero a quien abandona la madre». Abaltzisketa (JZA): *gaitzitzie*; Ataun (JJA): *gaitzoska*.

galoso adj. *Dotorea. Ez den ba (pertsona) oso galosoa. Etzeonan oso galosoa. Ez din ematen oso galosoa*. OEH: «elegante, de gala». Iztuetak (1847: 373) «janci galoso» idazten du.

garizuma-haizea (*gaizumaizea*). ‘Negu bukaerako-udaberri hasierako hai-ze hotza’.

goaita(k) (*goaittek*) iz. Abarkentzako lokarria(k). OEH (Goi).

goi-lehor (*goill[e]orra, goileorra*) iz. ‘Oso lainotuta egon arren, trumoiak joagatik, euririk egiten ez duenean edo gutxi botatzen duenean’. Egun, antza denez, *trumoi-lehorra* gailentzen da Zaldibia aldean (JEEU).

gorri iz. ‘Zoritxarra’. *Nik tauket gorrie zuekin. Bakezue gorrie!* Aldera bedi OEHko (5.) *gorri*-rekin: «sarampión» (Tol, Bet). EHHA (X: 196-197, es sarampión, *fr rougeole*): *gorri* (Amezqueta, Ikaztegieta, Dorrao); *gorriñ* (Zegama, Ataun, Beasain). Zaldibian bada *Gorriñe* baserria. Ikus *gorriak ikusi* esapidea (§ 6.2).

gutxi(a) iz./adj. ‘Pobrezia’. *Amak, be gutxin*. ‘Behartsu’. *Gu ez kiñen gutxinekok*.

gutxien. iz. Gutxieneko. *Gutxiñak in dittuzu*.

H

habe iz. (familiarren) euskarria, sostengua. *Familiko abea*. OEH: «Apoyo o sostén de una familia».

haztaka iz. ‘Lokaztia’. OEH: «pisoteo».

I

imintzio iz. Keinua. EH. OEH. Lardizabalek (1855: 312) erabiltzen du (*imincio*). EHHA (IX: 68-69, es gesticular, *fr faire des grimaces*): *imintzion ai* (Ataun).

J

jonpreixko, *jonpraixko* (**joanpraisku**) adj. ‘Axolagabea’. Arinek (1929-1969) *Sarriartegarako Joanpraisko hil zan lekua* (*Saarte gaako Joan Praisko il zan lekue*) toponimoa (Satznamea) bildu zuen Ataunen: «(=el sitio donde falleció Juan Francisco de Sarriarte garakoa). El fallecimiento ocurrió hacia 1895 a consecuencia de caerse de un roble». Anes Arrindak (1996: 8) «Juan Praixku beti azken» izkiriartzen du eta Anastasio Esnaolak (2001), berriz, «Joan Praixku» hobesten Valle Inclán-en antzezlan baten itzulpenean *El pollo del Pay-Pay* pertsonaia izendatzeko. Abaltzisketan (*juanprexku*; JZA) nahiz Ataunen (*jonpreixko*; JJA) ezagutzen dute eta JEEUk ere berea du. Ikus *Bitoriko gotzainak...* esaera.

K

kaskabiko (**kazkarabito**) iz. Kazkabarra, txingorra. OEH: *kazkabiko/kaskabiko* (Goi); *kazkabiko* (Ataun); *kaskabito* (Goi, Bet). Iztuetak (1847: 235) *cazcarabitoa* biltzen du (baita *cazcarabarra* ere). EHHA (I: 454-455, *es granizo, fr grésil*): *kaskabiko* (Ataun, Ikaztegieta [mark.] beste batzuekin); *kaskabito* (Zegama); *kazkabar* (Beasain, Amezketeta, Ikaztegieta, Urdiain); Abaltzisketa (JZA): *kazkaiko* (*harriabar*-en sinonimoa *vs. kazkabar*). Ataun (JJA): *kazkabar*. JEEUk entzunda du, baina *kazkabar* esaten.

katonatu (*kaltornatu*) da ad. ‘(Pertsonak edo gauzak) bakoitza bere tokian jarri’. Nola *kaltornatuko ote die jende oik* (mahaian)? OEH (*katonatu, katondu*): «Acomodar, ajustar unas cosas con otras» (Goi).

kiki-maka (**kikili-makala**) iz. ‘Laineza’. *Edade ortan* [nerabetzaroan] *izaten die kiki-makak*. OEH (*kikili-makala*): «andar con impertinencias, mostrarse descontentadizo» (ME).

kiriketan adb. Atearen atzetik [txantxetan] kirik egiten aritu. EHn *kirik egin* eta *kirikatu* jasota daude; biek ala biek *gutxi erabilia* marka dute. OEH (*kiriketan*): «(Juego del) escondite». JEEUk ezagutzen du.

konbersari iz. ‘Solaskide’.

kontent (*konten, kontten*) adb. ‘Pixka bat edanda’.

ku-ku-ku (**kur-kur-kur**). Irriaren onomatopeia. *Ku-ku-ku parre itte non*. EHn (*kur-kur*) *Iparraldekoa* marka du. OEH (*kur-kur-kur*).

kukuso (*kuso*) iz. Txorimaloa. OEH (ME, Uro). EHHA (I: 292-293, *es espantapájaros, fr épouvantail*): *kukusu* (Amezqueta), *kukuso* (Gaintza), *kuso* (Ataun), *izuarri* (Beasain), *txorizugarri* (Ikaztegieta), *txorimalo* (Zegama). ECE: 2. JEEUk esaten du.

kuntza iz. Itxura, eitea. EHn *gutxi erabilia* marka du. OEH (1.): «Aspecto, apariencia» (Tol, NMTH). Iztuetak (1824: 46) badarabil: «Alcandora cuntza-ederreco beso-ugariac».

L

lantu iz. ‘Kexa’. *Orrek zeken lantue*. EH (negarra, marraska). OEH. Lar-dizabalen (1855: 68 *et passim*) liburuan ageri da. ECE: 8. **lantuoso** adj. ‘Beti kexu dena’.

lo-abaro (*lo-abar*) iz. Lozorro. *Loabarren jarri naiz*. OEH (*lo-abaro*): «Siesta. Somnolencia» (Ataun). JEEUri ez zaio arrotza egiten.

lotaldi iz. ‘Lanaldia, gogorra eta bukatu beharrekoa’, ‘estualdia’. *Oi da lotaldie pasa deana*. Cfr. *estremara* (§ 6.1).

M

maiz-orri. Artaburutik beherako orriak. OEH (Tol). EHHA (VIII: 72-73, arto): *maiz* (Urdiain, Arbizu); *maize* (Dorrao).

marruskatu *du* ad. Indarrez igurtzi; eskuen artean laztasunez edo sakatuz erabili. EH. OEH. Mitxelena (1970: 57, *apud* Larramendi, 1745): «Ajar, *marruscatu*». EHHA (VIII: 384-385, *es frotrar, fr frotter*): *marruskatu* (Amezqueta, Ikaztegieta); *igurtzi* (Ataun); *ixtriau* (Beasain); *estrigau* (Zegama); ECE: 6.

maskal (*maxkar*) adj. (Pertsona) higatua, zimeldua. *Maxkar jendea*. EH. OEH (*maskal*). Iztueta (1845: 415): «ni ari naizan chiqui maiscar au baino». EHHA (X: 180-181, *es enfermo, fr malade*): *maxkal* (Mendaro).

melaka, belaka, meleka (belaxka) iz. Biguna, kemenik edo indarrrik gabea. EH. OEH (*belaka*): «Blando. Aragi belakak edo maskalak, carnes blandas» (Tol). Abaltzisketan esaten dute (JZA).

mimiku (ninika) iz. 1. ‘Aldaxka’, ‘nagusia ez den adarra, kendu beharrekoa’. EH (1., landarearen begia). OEH. EHHA (IX: 366-367, es brote [de los árboles], fr *bourgeon*): *muskil* (Amezketeta); *mota* (Beasain); *puxa, mota* (Ataun); *puxa* (Zegama); *mimiko* (Hernani, Baigorri); *ninika* (Landibarre); *niniko* (Sara). 2. iz. ‘Ume jaio berria’.

mintzatu da ad. ‘Adierazi’, ‘hitz egin’. *Gizonak arrazoiz zonen mintzatu ein beartzola* (JEEE). EH. OEH. Erauskinek badarabil (Zavala 1978: 65, 149 et *passim*). EHHAn (IX: 106-107, es *hablar*, fr *parler*) jakitera ematen denez, *hitz egin* baizik ez dago egun Goierrin. ECE: 1.212.

minzorri (mintxorri) iz. ‘Min txikia’, ‘txindurritzea’. *Ankea mintxorri dau*. OEH (*minzorri, minzurri*): «El dolor sordo con cosquilleo» (Uro, Tol). Etxabek eta Garmendiak (2003: 87) *mintxurrie* («min arina, baina iraunkorra») forma bildu zuten. JEEUri ez zaio arrotza egiten.

mixixtulo. iz. ‘Txilibitua’ (arruntean sahasarekin egiten zituzten, arbolak izerdia zuenean egin ere). *Mixixtulok in bear zitiñau*.

mokote adj. Petrala. EH. OEH.

N

nafarreri (naparrai) iz. Baztanga. EH. OEH: *naparrai* (Uro). EHHA (X: 196-197, es *sarampión*, fr *rougeole*): *nafarrai gorri* (Urdiain); *nafarrai* (Arbizu). ECE: 3.

O

ordots (ordotx) 1. iz. Txerri arra, arra. EH (1.). OEH. EHHA (IV: 6-7, es *berraco*, fr *verrat*): *txerraño* (Zegama); *apote* (Ataun, Amezketeta); *apo* (Beasain, Ikaztegieta); *ordotx* (Arrasate). 2. adj. ‘Mari-mutil’.

P

parera(-parera) (paera-paera, paeran) adb. ‘Esku-eskura, eskumenean’. *Paera paera dao. Paeran dao*.

parezer (*paezela*) iz. ‘Iritzia’, ‘epahia’. *Juezak biña attuta ematen din paezela* (JEEE). OEH (*parezer, parezerra*): «parecer, opinión» (MESaA, Uro).

pirikan (**pirika**) adb. Biraka. EHn *gutxi erabilia* marka du. ECE: 2. JEEUk esaten du.

prestu adj. ‘Dotore’. *Atte ze prestu daun*.

puska lehor (*puskalerro*) iz. Ibilaldi luzeetan eramaten den janaria, hotza jaten dena. EH. OEH (Tol, HSoTH).

S

sakalatrina adj. ‘Ume erantzunkorra, erantzunzalea’. Aldera bedi gaztelaniazko *trinar* aditzarekin.

sereno iz. ‘Goizeko edo arratseko freskura’. OEH: «niebla de la mañana» (Uro, GITH). **Goiz sereno, gau sereno**. EHHA (I: 408-409, *es niebla, fr brouillard*): *terral* (Amezketeta); *ufan* (Ataun); *laño* (Beasain); *laino* (Ikaztegieta, Amezketeta); *sereno* (Mendaro, Azkoitia).

sokama iz. *sokama atera* (soroari) *dio* ad. ‘Sokari jarraituz erein’. OEH (*sokan* adb.): «Aza lerro sokhan egina».

sosegatu (*soseatu*) *da/du* ad. Baretu, lasaitu. *Soseatzekore etxeon mundu txarra*. EHn *gutxi erabilia* marka du. OEH. ECE: 5.

su-ataka iz. ‘Ekonomikan egurra sartzeko atetxoa’. Aldera bedi OEHko *labe-ataka* terminoarekin.

T

toaja iz. Eskuoihala. EHn *Hegoaldekoa* marka du. OEH (Uro).

trikili-traku adj. ‘Alproja’, ‘*joanpraisku* samarra’. (Pertsona) *trikili-traku xamarra*. Aldera bedi OEHko *trikili-trakala* adberbioarekin: «a trancas y barrancas» (MESoA).

Tx

txaldan adj. Funtsik gabea, ganorarik gabea. EH. OEH. Iztuetak (1847: 314) eta Erauskinek (Zavala 1978: II, 63) erabilitako hitza da. ECE: 1.

txalkor adj. ‘(Pertsona) oso argala, eskasa’. OEH (*zalkor/xalkor*): «hombr e o mujer raquíto, pequeño» (GITH). EHHA (X: 138-139, *es jobado, fr bossu*): Ataun, Beasain.

txilibisto (txibista) iz. ‘Gerriko begizta’ (*es trabilla*). OEH (*txilibista*): Goi, Tol. Mitxelena (1962: 56): «*tximistillo* (“lazada”), contrapuesto a *korapillo*, “nudo”» (Errenteria). EHHA (IX: 398-399, *es nudo, fr noeud*): *txibista* (Bizkaia).

txintateko (txint) iz. ‘Hots txikia’. Aldera bedi OEHko *txintako*-rekin: «ni palabra, ni pío».

txirikorda (txikordea) iz. ‘Artilezko hariak elkarren artean behin eta berri z gurutzatuz eratzen den korda modukoa, muturrean lotzen dena’.

U

ur negar (ur near) iz. Lurretik edo harkaitz artetik ateratzen den ur zirista mehea. EH. OEH. EHHAn (II: 256-257, *es agua corriente, fr eau courante*) biltzen denez, Andoainen lekukotua dago. JEEUk eza gutzen du.

urre zintzarri iz. ‘Apaingarria’. *Urrezintzarrik bazamazkik orrek. Urre zintzarri z jantzita*. OEH (*apud* Lekuona 1965: 112): «Etxe ontako galai gazteak amalau urre-txintzarri». Ikertzaile oiartzuarrak honako argitasuna ematen du: «Erdiaroko oitura zan, jauntxo aberatsak soñekoen ertzetatik urrezko txintzarriak zintzilik erabiltzea». Arinek (1993: 3 [58. zkia.]) jasotako Ataungo Santa Agedako kopletan ageri da. Orobat, Kaltzakortaren (2003: 113) bilduman dokumentatua dago. Aldera bedi OEHko *urre-xilintxa*-rekin.

Z

zapats (sapats) adj. ‘Txaparra, ñañarra’. OEH: *Aritz zapatzak*, «robles charparros» (MESoA); *sapats* (‘kizkurra’) (Uro).

zentoi iz. Erraldoia. EHN *gaur gutxi erabilia* marka du. OEH. Lardizabal (1855: 159): «dembora bateco Centoi edo Gigantea bezalacoa». ECE: 2.

zentzun iz. Zentzua. *Zentzune* (ibili) (DEI). EHn *bizkaiera* marka du. OEH. «Bioça ta zençuna guduan dira bearrago ysquilluac baño» (RS, 7. zkia., [250. or.]), «Zenzun eguarria estoa sartu buruan» (RS, 481. zkia. [362. or.]). Etxabek eta Garmendiak (2003: 88) *zentzumena* («zentzua») bildu zuten. JEEUri (*zentzun*) ez zaio arrotza egiten.

zintzarri (*txintzarri*) adj./iz. ‘Berritsua’, ‘hitzontzia’. *Oi txintzarri utsa den. Iri oi esan diñana txintzarri ona oan.* OEH (6.): «Hablador».

zipotz adj. Aiurri gaiztokoa. EH (2.). OEH (2.): «Gizon zipotza, hombre de mal carácter» (Leitza). (*Sagar*) *zipotz* (*sar zipotza*) adjektiboa (‘sagar kaskarra, heldu gabekoa, zapore gutxikoa’) nahiz *zipoztu* (‘haserretu’) aditza ere bereak ditu berriemaileak. JEEUk badarabil. ECE: 4.

zirtzileria (*zirtzillerie*) (DEI) iz. Gauza hutsala. OEH: «Bagatela, cosa sin importancia». EHHA (IX: 462-463, es harapo, andrajo; *fr* haillon guenille): *arropazirtzil* (Arbizu [mark.]).

zurikin (*txurikin*) iz. ‘Artaburuko hostoak’ (jende txiroak lastariak zuri-kinez betetzen zituen). OEH: «el envoltorio de la mazorca de maíz» (Goi, Tol, Naf.).

6.2. Esapideak

alferrari emanda adb. ‘Alferkerian’. *Alperrai emanda* (nago). OEHn bil-tzen denez, Larramendik *alper* substantiboa aipatzen du bere hiztegian: «Acidia, vicio capital, pereza en el bien espiritual [...]». Cfr. **alferke-riara jarrita** adb. ‘Alfertuta’. *Alperkeria jarrita nau.*

danbolinik gabeko festa. ‘Aparteko arrazoirik gabe, ustekabeen, sortzen den iskanbila edo zalaparta’, ‘ezustea’. *Danbolin baeko festa. Au den danboliñik baeko festa* (DEI).

(-en / -tzeko) **poza izan**. *du* ad. ‘Itxaropena izan, gogoia izan’. *Etatzeko pozik etzenduen izango gar.* Aldera bedi EHko -en/-tzeko *pozean* esapi-dearekin.

etxe-tratua izan. ‘Erosketa edo hornidura garestia edo baliotsua izan’.

Neska, neska, ez ai preokupatu, ezten beintzat etxetratoa ta! (DEI). Sail berekoa da **behi-tratua izan**.

ezer ez eta festa. ‘Harrokoa’. *Ezer ez da festa.*

gorriak eta senperreak ikusi ditu ad. Oso gaizki edo larri ibili. *Gorrik ikusittut.* Etxabek eta Garmendiak (2003: 109) *senperrenak ikusi* eta *gorriak ikusi* esapideak bildu zituzten. JEEUk esaten du. *Ikus gorri* hitza (§ 6.1).

hanka jokoa eraman (*anka jokue eaman*) *du* ad. Ihes egin. *Orrek eaman bear dik ankajokue nik arrapatzen deanen.* EH. OEH (*hanka-joko*): «Carrera apresurada escapando de algo» (MESaA, Uro). JEEUri ez zaio arrotza egiten.

inkisizioaren artea. ‘Gauza arras zaila, nekez ondo ateratzen dena’. *Oi den inkixixon artea!* (DEI).

lakariak eduki ad. ‘Lodia egon’. *Orrek zazkek lakarrik.* Etxabek eta Garmendiak (2003: 86) jaso zuten *lakarie* hitza («ale neurri zaharra, ia bost litroko edukierakoa»).

loak eman dit ad. Loak hartu. *Loak eman dit.* OEHN bilduta dago (Ultzamaiko hizkeran).

motzean esan. ‘Labur esan’. *Motxen esan.*

ohi d(ir)eneko adj. Maiz gertatzen edo egiten d(ir)ena(k). *Oidaneko kontuk.* *Oidieneko kontuk.* *Oidaneko modun.* Cfr. OEH *ohi delako*.

pasolargoa eman dio ad. ‘Jaramon egiteari utzi’. (Horri) *pasolargoa emaiion!* (DEI). (Horri) *pasolargoa ematen zeonat* (DEI).

(-t[z]eko) dina izan (*diñe izan*). ‘(-t[z]eko) gauza izan’. *Juteko diñe enaiz.*

urдина harrapatu (*urdiñe arrapatu*) *du* ad. ‘Nekatuta egon’. *Urdiñe arrapatu al den?*

zerriarena jo (*zerrina jo*) *du* ad. ‘Besteak lanean ari direnean begira egon’. Aldera bedi OEHko *zerriarena egin* aditzarekin («hacer el cerdo»).

zertan proba (*zertanproa*) adb. ‘Probetxuzko zerbait egiteko aukerarik edo gaitasunik baden ikusteko asmoan’. (Nolatan joan da halako?) *Zertanproa jungo oan Frantzia*. Aldera bedi Zaldibian erabiltzen den *zer suma* esapidearekin (‘[asperduratik ateratzeko] zerbait asmatu nahian aritu’).

zizareak berotu dizkio ad. ‘Amorrarazi’. *Txixarak beotuko ziene. Txixarak beotu zaten*.

6.3. Esaerak

aitagure bat gehiago ez esan du. ‘Jende zekenaren adierazgarria’. *Orrek ezin aitagure bat geio esango*.

astoa makilarena bezala jarrita egon. ‘Ohituta egon, eginda egon’. *Astoa makillena bezela jarrita eongo onan oi*. JEEUk ezagutzen du.

atzetik datorrenak isilduko du hori. ‘Hurrengo arazoak (handiagoak) txiki utziko du oraingoa’. *Atzetik datorrenak ixilduko do oi*. Soka berekoa da *Aundigok tapatuko do oi*.

bi kandelarekin argi egin dio. ‘Adi egon, argi ibili’ (fidagarria ez den norbaitez ematen den aholkua). *Joamartin, Joamartin: zuk ez al dakizu gaiztoi bi kandelakin argi in bear zaiola? Bi kandelakin argi ez; bi kandelakin su eman bear zaion!* «Jainkoari eta deabruari kandela bana piztu» gomendioarekin lotua dago, menturaz.

bizimoduak eraman. ‘Bizitzaren parte izan’. *Bizimuk damaki* (hori).

Burgos ikusi. ‘Marka jarri’, ‘mugak hautsi’. *Burgos ikusi bear diñau!* (JEEE).

buruan hesteak izan. ‘Jateko gogo handia eduki’. *Burum estek izaten die edade ortan*.

eskerako ere zakurik ez izan. ‘(Dirua xahutuz gero) ezer gabe geratu’. *Eskeakore zakuik eniñan izango* (DEI).

hil artean, bizi. ‘Nola edo hala iraun’. *Ill arten bizi*.

korrika doana (norbaiten) zerbaiti begira ez egon. Garrantzi gutxiko gauza izan. *Korrikaijona ezten ne beida eongo* (DEI).

makila hautsiarekin tartean sartu. ‘Senide edo lagun arteko ika-mikan bakezkoak egiten ahalegindu’; ondorioa, baina, ez da espero zena izaten: liskarrean ari direnak elkar hartu eta bakegilearen aurka egiten dute. *Makilla ausikin tarte ortan eztau/etzok sartzeik, ez ai sartu.* Luzaiden eta Leitzan dokumentatua dago (Kamino & Salaberri 2007: 120). JEEUri ezaguna egiten zaio.

norberaren eltzeari gatza eman. ‘Burujabea izan, etxetik atera’. *En eltzei gatza ematen asitakon ikasiko due bizimodue zer dan.*

santuen komuniokoa izan. ‘Sinesgarritasuna eduki’; ‘(pertsona) argia edo osoa izan’. *Ez den santun komunikoa.*

sua pospoloan egon. ‘Gauzak egiteko egon’. *Sue poxpolon zeok.*

zerbaitetarako fraiderik ez egon. ‘Inor gai ez izan’, ‘zerbait egiteko gai den ama-semerik ez egon’. *Oi aguantatuko don pralleik etzeon. Au leitze-ko pralleik eztau.*

zer, zaldibiar ala? ‘Zaldibiara (aspaldiko partez) etorri haiz-eta!’ *Ze, zaldibitar ala?*

6.4. Errefrauak

Arrazoiak baino bakeak gehiago balio du. *Arrazoiak baño pakek geigo balio diñ* (JEEE).

Asto ostikolaria jaio egiten da. *Asto ostikalarie jaio itten da.*

Bitoriko gotzainak arbolatik erorita ez du leporik hausten. ‘Arriskurik hartzen ez duenari ez zaio ezer txarrrik gertatzen’. *Bitoriko obixpok arbolatik eroita extin lepoik austen* (DEI). *Bitoriko obixpok extik pa arbolatik eroita lepoik austen* (DEI). Ikus *joanpraixku* sarrera (§ 6.1).

Bizia bakarra da. *Bizie bakarra da.*

Datorrena, betor. (DEI).

Denborak ekartzen ditu gauzak eskuetara. *Denborek ekartzeittu gauzak eskuta.*

Ez esker eta ez mesede. *Ez esker ta ez mesede.*

Ezti tanta batek euli gehiago harrapatzen du barrika ozpin batek baino. *Ezti tanto batek elbi geio arrapatzen do barrika binagre batek baño.*

Galdu duenak pena, bilatu duenak poza. *Galdu donak pena, billatu donak poza.*

Gauza bat uste, bestea izan.

Hartuak emanarekin izaten du zaporea. *Artú� emanakin izaten diñ saborea* (DEI). Martínez Isasti (1625-1626: 172): «Artu emanac du gustua. El receuir y el dar tienen el gusto». Garate (1998: 768. eta 6445. zkiak.): «Amore? Artuak emona sabore»; «Hartuak emana zapore».

Hiltzeko denbora onik ez da. *Iltzeko denbora onik ez ta.*

Janak ahoko bidea bilatzeko argirik ez du behar izaten. *Janak auko bidea billatzeko argík ez do bear izaten.*

Kofradian dagoenak kandela jaso dezala. ‘Dagokiona ardura dadila’. *Kofradin daunak kandela jaso dezala.* Zavala (1985: 36): «Kofradiakoa ez danak, ez beza kandelarik jaso». Garate (1998: 8450. zkia.): «Kofradikoa ez danak, ez dezala kandelarik jaso».

Norbera dabilen lekuan, Jainkoa! ‘Norberak bestek baino hobeto betetzen ditu eginkizunak eta mandatuak’. *Norbea dabillen lekun, Jainkoa!*

Pazientzia gauza aberatsa da. (JEEE).

Santiagotan, kalor! *Sántiotan, kálor!*

7. Hausnarketa

Joan den mendeko hirurogeiko hamarkadatik gizartea eta, aldi berean, hizkuntza ingurumaria nabarmen aldatu dira. Hain zuzen, azken bospasei hamarraldiotan, bizimodua mudatzearekin batera, hitz egiteko era bat ihar-

tzen ari da eta beste (berri) bat sortzen eta indartzen. Hori bistakoa da gure eta aurreko belaunaldiko mintzaireri erreparatzen badiegu.

Ezberdintasun horren berri emateko, Goierriko (1939) emakume baten eta bere semearen (1965) eta ilobaren (1964) solas egiteko moduari kasu eman diot. Guztira, 89 hitz, 18 esapide, 16 esaera eta 17 atsotitz erabili ditut (140 sarrera). Gutxi dira baserri girokoak (*ahardiko, artagara, gaitzeru, gaitzetsi, goaita, maiz-orri...*); gehienak eguneroko bizitzarekin lotuak daude (*artesi, azken hari, borrabero, katonatu, kikili-makala, kuntza, minzorri, puska lehor, sereno, toaja, txibista...*). Duela gutxi arte, berriemailearekin (Maria Karmen Etxabe Erasuskin) elkarlanean hasi artean, guztiak arrotzak zitzazkidan eta, jakina, ez nituen erabiltzen.

Alderaketa Zaldibiako ilobarekin/lehengusuarekin eginez gero, emaitza ez da uste edo espero adina aldatzen, informatzailearen ilobak (jaiotetxeko maiorazkoaren semeak), gutxi gehiago, zerrendaturikoetatik 12 hitz, 2 esapide eta 2 esaera ezagutzen baititu. Hura Goierrin eta ni Beterrin bizitzeak ez du pentsa zitekeen eragina, antza.

Ezinezkoa izan zait bi hazaldien euskaraz hitz egiteko moldeen arteko diferentziaren erakusgarri guztiak ekartzea; batzuk besterik ez ditut ahotan hartu, baina nago, bere laburrean, aski direla euskara izaten ari den eraldaketaren berri emateko, gure aurreko gurasoek euskaraz errazago egiten dutela erakusteko: hiztegi aberatsagoa, jario gehiago eta adierazkortasun handiagoa daukate. Ez dira gu bezain eskolatuak eta ez dute sortzezko hizkuntzan irakurtzen eta idazten ikasteko aukerarik izan, baina, halarik ere, gai dira jakitera eman nahi dutena euskaraz erraz asko azaleratzeko. Hitz bitan, guk baino sen gehiago dute.

Gaur egun, zorionez, denbora joanetan baino gehiago leitzen eta izkiriartzen da euskaraz; alde horretatik asko irabazi dugu, erregistro horretan izandako hobekuntza bistakoa da. Damurik, aztertu dudan kasuan bederen, bizimoduaren eta hizkuntza testuinguruaren aldaketak ahozko ondarearen higadura edo pobretzea ekarri du. Beraz, badugu non josta, badugu zer ikasia.

8. Laburtzapenak

Bet: Beterriko hizkera.

DEI: Demetria Erauskin Irastortza, Zaldibia, 1899-1978.

EE: erdialdeko euskalkia.

es: espainiera.

fr: frantsesa.

GITH: Gipuzkoako iparraldeko tarteko hizkera.

Goi: Goierriko hizkera, goierritarra.

HSoTH: hego-sortaldeko tarteko hizkera.

JEEE: Joxe Esteban Etxabe Erauskin, Zaldibia, 1894-1974.

JEEU: Joxe Esteban Etxabe Urkiola, Zaldibia, 1964.

JJA : Jabier Jauregi Apalategi, Ataun, 1961.

JZA: Jon Zubizarreta Aldaia, Abaltzisketa, 1977.

ME: mendebaleko euskalkia.

MESaA: mendebaleko euskalkiaren sartaldeko azpieuskalkia.

MESoA: mendebaleko euskalkiaren sartaldeko azpieuskalkia.

MEZ: mendebaleko euskara zaharra.

MME: mendebal muturreko euskara.

Naf: euskara nafarra.

NL: nafar-lapurtera.

NMTH: Nafarroako mendebaleko tarteko hizkera.

RS: *Refranes y sentencias* (1596). Ikus Lakarra (1996).

Tol: Tolosako hizkera.

Uro: Urolako hizkera.

9. Erreferentziak

ARIN, Joan (1929-1969). *Material toponímico*. Ataungo Udalaren nahiz Euskaltzaindiaren web orrietan ikus daiteke.

——— (1993). «Ataungo Santageda kantak», *Goierriarra*, 30, [barruko eranskina]. Isidro Baztarririk 1982an *Jaunaren Deia* aldizkarian (78. zkia.) argitaratu zituen estreinakoz ikertzaile ataundarrak (1892-1972) bildutako kantak.

ARRINDA, Anes (1996). «Pedrotxo Ternuan», *Zer*, 208: 8-9.

BÄHR, Gerhard. (1926). «Estudio sobre el verbo guipuzcoano, comprendiendo el presente e imperfecto de indicativo del auxiliar transitivo “izan” y de los verbos “jakin, euki, ekarri, eraman, egon, joan, etorri, ibili” en sus flexiones comunes y alocutivas», *RIEV*, 17: 370-394.

——— (1927). «Estudio sobre el verbo guipuzcoano, comprendiendo el presente e imperfecto de indicativo del auxiliar transitivo “izan” y de los verbos “jakin, euki, ekarri, eraman, egon, joan, etorri, ibili” en sus flexiones comunes y alocutivas», *RIEV*, 18: 437-469.

——— (1930). «Estudio sobre el verbo guipuzcoano, comprendiendo el presente e imperfecto de indicativo del auxiliar transitivo “izan” y de los verbos “jakin, euki, ekarri, eraman, egon, joan, etorri, ibili” en sus flexiones comunes y alocutivas», *RIEV*, 21: 547-587.

BONAPARTE, Louis-Lucien (1863). *Carte des sept provinces basques*. Londres: Stanford’s Geographical Stablishment.

CAMINO, Iñaki (2004). «Irizpide metodologikoak egungo euskal dialektologian», *Euskera*, 49(1): 67-102.

EPELDE, Irantzu (koord.). (2011). *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*. Bilbo: UPV/EHU.

ESNAOLA, Anastasio (2001). *Buhame-argiak: Esperpentoa*. Amorebieta-Etxano: Ibaizabal.

ETXABE, Karmele & GARMENDIA, Larraitz (2003). *Zaldibiako Euskara. Bertako bizimodua, ohiturak eta pasadizoak*. Zaldibia: Zaldibiako Udala.

ETXEBERRIA, Pilar (1990). *Zaldibiako bokalen azterketa akustikoa*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

EUSKALTZAINDIA (2008-2020). *Euskararen Herri Hizkeren Atlasa*. Hamaika liburuki. <https://www.euskaltzaindia.eus> helbidean eskura daiteke.

EUSKALTZAINDIA (arg.) (2008). *Euskalgintza XXI. mendeari buruz. Euskaltzaindiaren nazioarteko XV. Biltzarra*. Bilbo: Euskaltzaindia.

EUSKALTZAINDIA. *Euskaltzaindiaren Hiztegia*. <https://www.euskaltzaindia.eus/> helbidean eskura daiteke.

EUSKALTZAINDIA – UZEI (1987-2001). *XX. mendeko Euskararen Corpus Estatistikoa*. <http://xxmendea.euskaltzaindia.eus/Corpus/> helbidean eskura daiteke.

FITA, Fidel (arg.) (1881). «Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larra-mendi...», *Revista de ciencias históricas*, 2-3.

GARATE, Gotzon (1998). *Atsoitzak, Refranes. Proverbes. Proverbia*. <http://www.ametza.com/bbk/htdocs/hasiera.htm> helbidean eskura daiteke.

GARMENDIA, Larraitz (2008). «Hizkuntza aldakortasuna Zaldibiako euskaran: ikuspegi soziolinguistikoa», in Euskaltzaindia (arg.), *Euskalgintza XXI. mendeari buruz. Euskaltzaindiaren nazioarteko XV. Biltzarra* (101-111. or.). Bilbo: Euskaltzaindia.

IZTUETA, Joan Ignazio (1824). *Guipuzcoaco danza gogoangarrien condaira*. Donostia: I. R. Barojaren moldiztegia.

——— (1847). *Guipuzcoaco provinciaren condaira*. Donostia: I. R. Barojaren moldiztegia.

KALTZAKORTA, Xabier (2003). «Erronda-kantuak eta eske-bertsuak», *Euskera*, 48(1): 109-163.

KAMINO, Peio & SALABERRI, Patxi (2007). *Luzaideko euskararen hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua – Euskaltzaindia.

LAKARRA, Joseba Andoni (1996). *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (2011). «Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz», in I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina* (155-241. or.). Bilbo: UPV/EHU.

LARDIZABAL, Frantzisko Ignazio (1855). *Testamentu Zarreco eta Berrico condaira*. Tolosa: Andrés Gorosabel.

LARRAMENDI, Manuel (1745). *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latin* (2 libk.). Donostia: Riesgo y Montero.

LEKUONA, Manuel (1965). *Bi antzerki ta itzaldi bat*. Zarautz: Itxaropena. Hitzaldia «Conferencia titulada *Santa Clara'ren kanta zahar bat*. Analiza el origen y la evolución de una canción dedicada a Santa Clara» da.

LETURIAGA, Olatz (2022a). «NOR-NORK saileko egin-en hedadura geografikoa Gipuzkoan: ondorio batzuk testu zaharren azterketatik», *ASJU*, 56(1): 1-42.

——— (2022b). «NOR-NORI-NORK *irrealisak* Gipuzkoan: eginen hedadura eta *ezan adizkien zenbait berrikuntza», *FLV*, 134: 375-413.

MARTINEZ ISASTI, Lope (1850 [1625-1626]). *Compendio histórico de la muy noble y muy leal provincia de Guipúzcoa*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja.

MITXELENA, Koldo (1962). «Apostillas de un renteriano [a V. Berriochoa, El vocabulario inédito de Zubigar]», *Euskera*, 7: 43-58.

——— (1969). «Sobre algunos nombres vascos de parentesco», *FLV*, 2: 113-132.

——— (1970). *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*. Bilbo: Centro de Estudios Históricos de Vizcaya.

MITXELENA, Koldo & SARASOLA, Ibon (1987-2005). *Diccionario General Vasco / Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Desclée De Brouwer & Euskaltzaindia & Mensajero. <https://euskaltzaindia.eus> helbidean eskura daiteke.

SALABERRI, Patxi (2015). «Nola erabili onomastikaren ekarpenak dialektologian», *Lapurdum: euskal ikerketen aldizkaria*, 3. ale berezia, 237-271.

URGELL, Blanca (2006). «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», *ASJU*, 40: 921-948.

ZAVALA, Antonio (1978). *Patxi Erauskin bertsolaria*. Tolosa: Auspoa. Hiru liburuki.

——— (1985). *Esaera zaarren bilduma berria (I)*. Tolosa: Auspoa.

ZUAZO, Koldo (2014). *Euskalkiak*. Donostia: Elkar.

ZULOAGA, Eneko (2022). *Mendebaleko euskara zaharra: ezaugarriak, kronologia eta geografia*. Bilbo: UPV/EHU – Euskaltzaindia.